ESKİ İLE YENİ ARASINDA ZİYA PAŞA

Erdoğan ERBAY * *Atatürk Üniversitesi*

Tanzimatla başlayan yenileşme, kendi varlığını konumlandırabilmek için öncelikle ve alelacele kendisinin de sebeb-i vücudu olan geçmişe, acımasızca hücuma kalkışmıştır. Tanzimat sonrası münevverinin hücumunda asla iyi bir niyet olmadığı için, tenkid ve hücumların neticesi de şiirimiz adına ne yazık ki yüz ağartacak bir karakterde olmamıştır. Hareket noktası, hep olumsuz manada tenkid fikri taşıdığından dolayı, şiir hesabına kaydedilecek güzel şeylerin çok olduğunu söylemek mümkün değildir. Tanzimatla birlikte diğer sahalarda olduğu gibi, şiir sahasında da münakaşalar zemini düalizmin hükümranlığında devam edegelmiştir.

Evvela şu hakikati ortaya koymak gerekir ki, Tanzimat'la paralel vuku bulan münakaşalar ilmî, edebî ve teorik meselelere ait olmak yerine, indî mülâhazaların geçit resmi gibidir. Zira, eski-yeni, doğu-batı, kadim-cedid münakaşaları, şiir ve edebiyatımızın yeniden teşekkül ve teessüsü bağlamında odak nokta teşkil edeceği yerde, birbirlerine karşı şahsî kin ve nefretleri bulunan san'atkarların intikam sahaları vasfı kazanmıştır.

Eskici diye adlandırılanlar statükocu, yeniciler ise, aceleciydiler. Eskici, asırlardır berdevam olan zevkin değişmesiyle, kendi varlığının sorgulanacağı korkusuyla yaşarken; yenici, zaten dayandığı siyasî ve sosyal şartları kaybetmiş olduğu için, kendi kendini tasfiye edecek olan eskiyi bir an önce ortadan kaldırma küstahlık ve cüretine soyunmuştur. Halbuki Beşir Fuad'ın, Muallim Nacî'ye söylediği gibi, "Ne bir fikir yenidir diye bütünüyle kabul, ne de bir fikir eskidir diye bütünüyle reddedilmemelidir." Zaman,

* Doç.Dr; Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

kendi zevkini kendisi tesis eder, lâzım olanı alır, lüzumsuz olanı ise dışarıda bırakır.

Yaşanmışlık, yaşanacak olandan daha köklüdür. Çünkü geçmiş, hata ve sevaplarıyla vuku bulmuştur. Aslında ne geçmiş, ne de gelecek vardır. Geçmişi de geleceği de ihata eden an'dır. Değerlendirilmesi gereken zaman dilimi, şimdiki zamandır. T.S. Eliot'ın dediği gibi, "Her millet, her ırk kendine has bir yaratma ve eleştiri gücüne sahiptir ve yaratma gücündeki eksikliklerinden ziyade, eleştiri konusundaki alışkanlıklarının ve yetersizliklerinin daha az farkındadır."[1]

Bu noktada, bizde hemen hiçbir zaman tenkidin ya da teorinin arzu edilen seviyeye ulaşmadığını söyleyerek, gelenek bahsine dair de bazı dikkatler ortaya koymaya çalışarak konumuza devam edelim. Zira "gelenek nedir" sorusuna cevap aramak, şiirimizin tarihî seyrini de dikkatlere sunmak demektir: "Geleneğe sahip olmak için önce 'tarih şuuru' geliştirmeye ihtiyaç vardır. Tarih şuuru ise, yirmi beşinden sonra da şiir yazmaya devam etmek kararında olan herkes için kaçınılmaz bir şeydir. Tarih şuuru, sadece 'geçmişin' geçmişliğini bilmek değil, fakat onun 'hal'de de var olduğunu anlamak demektir."[2]

Muhafazakârlık, farkında olunsun ya da olunmasın, ferdî ve sosyal hayatta canlı ve devam edendir. Muhafazakârlıkta katiyen bir kesinti ve derin kırılmalar söz konusu değildir.

Muhafazakârlık, özde aynı fakat dışarıya açılan yüzüyle farklı iki dünyanın varlığıdır. Birisi, bir devrin oluşmuş şartlarını yansıtan dogmatik yön yani hal, diğeri değişim ve gelişimlerin eklemlenebileceği geleceğe açık yöndür. Muhafazakârlığı, zaman ve mekân bağlamında sorguladığımızda, muhafazakârlığın değişmeyen yüzünün mekâna, değişen yüzünün zamana bağlı olduğu sonucuna varırız. Çünkü geleneği inşa eden insanoğlu, mekâna bağlı olarak, varlığının alametini, mekâna hükmünü geçirebildiği oranda ortaya koyabilirken, mekânı ve o mekâna şekil vermiş his, hayal ve zevk sahiplerini de sırası gelince değiştiren veya ortadan kaldıran da zamandır.

Muhafazakârlık her zaman niçin kötülenir ya da olumsuzlanır?

Muhafazakâr olmak kötü bir şey midir?

---

[1] T.S. Eliot, Edebiyat Üzerine Düşünceler, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2007, s. 19.

[2] T.S. Eliot, Edebiyat Üzerine Düşünceler, s. 20.

Milletler geleceklerini kurarlarken, hem kendi içlerinde, hem de dışarıya karşı, tarihî aidiyet fikrinden yola çıkarlar. Eğer bir milletin varlığı ve büyüklüğü, insanlık tarihi boyunca insana ve insanla ilişkili olana, şuurlu bir şekilde hazırladığı ve ikram ettiği hizmetle paralel olduğu hesaba katılırsa, medeniyet tarihi içerisinde kapladığı alan ve oynadığı rol de göz önüne serilmiş olur. Yani eskilik, eski olmak, modernitenin dikte ettirdiği benzer hayatlar arasında hep olumsuzlansa da, sosyolojik, antropolojik ve etnolojik açıdan, bütün dünyanın, insanlığın önünde bulunma imtiyazını da beraberinde getirir.

Geçmişle iki türlü ilişki kurarız: 1- Ya şuurlu olarak öğrenmek için, 2- Ya da bilmemenin rahatlığını yaşamak için.

Muhafakârlık, iradeyi gemlemek değil, organize etmektir.

Muhafazakârlık, sözlü ve hayatta varolanlar bütünüdür.

Muhafazakârlık, toplum hayatını idare eden organizasyonlar bütünüdür. Bu bütünü meydana getiren parçaların her biri, hem kendi zatıyla hem de bütünün bir cüzü olmak sıfatıyla anlam ve değer kazanırlar. Oluşumu şekillendiren toplumun, içinden geçtiği süreci objektif olarak süzmesi tamamen mümkün değildir. Mümkün olanı gerçekleştirme vazifesi ise, sonra gelenlerin boynuna borçtur. Ama bu vazifeyi eda ederken, öncekinin zevk, estetik, his, hayal ve fikirlerini mutlaka dikkate almak zorundadır.

Paradigmasını, Batılı tavır alma olarak belirleyen Yenilikçiler, reddettiği şeyin yerine neyi koyacağının hesabını yapmamış kararsız bir ruh hali taşımaktadır. Aynı zamanda kendi benliğinin de inşasının yegâne zemini olan muhafazakârlığı yok sayarken, bunun mutlak anlamda kendi varlığının da yok sayılması olarak algılanabileceğinin farkına varmamıştır.

Muhafazakârlığın şimdideki temsilcisi siyasî otoriteye açıkça tavır alamadığı için, hücumlarını, söz konusu otoriteyi hazırlayan sebeplere yoğunlaştırıp, çareyi, geçmişi tenkidde aramıştır.

Ziya Paşa, 1829'da İstanbul'da doğdu. Babası, Galata gümrüğü kâtiplerinden Erzurumlu Ferideddin Efendi'dir. Zamanının meşhur şairleri Nevres, Leskofçalı Galib, Lebîb, Osman Şems ve Kâzım Paşa gibi isimlerle dostluğu vardır. Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın tavsiyesi ile Abdülmecid sarayında Mabeyn 4. kâtibi oldu. Abdülaziz devrinde, Âli Paşa'nın aleyhinde, Fuad Paşa'nın lehinde görüşlerde bulundu. Kıbrıs, Bosna, Amasya, Canik, Suriye, Konya ve Adana'da bulundu. 1867'de Erzurum vali muavini Namık Kemal'le birlikte Paris'e kaçar. Namık Kemal'le Hürriyet Gazetesini

çıkardı. Kanûn-ı Esâsî'nin hazırlanmasında görev aldı. Adana valiliği esnasında 1880 yılında vefat etti. Mezarı Adana'dadır.

Ziya Paşa, Fransızca öğreninceye ve Batıyı tanıyıncaya kadar Şark kültürü ile beslendiği için, hayatı boyunca eski ile yeni arasında gidip gelmiştir.

Ziya Paşa, yaşadığı devrin sosyal, siyasi, kültürel, psikolojik ve psikososyolojik her türlü meselesiyle kuşatılmış Tanzimat aydınlarından birisidir. Tanpınar'ın dediği gibi, "Gerçeği budur ki Ziya Paşa, bütün devri gibi hayatın her sahasına yayılmış bir tereddüdü ve anlaşmamazlığı yaşar."[3] Bir devri beraber idrâk ettikleri münevverler gibi, devrinin mecburiyeti olarak karşılaştığı hadiselere, zaman zaman yenilikçi, zaman zaman da gelenekçi tavrıyla çözüm üretmeye çalışan insanlardandır. İki farklı medeniyetin düalizmi çerçevesinde mukadder bir anı yaşamak durumunda kalan Ziya Paşa, eskilik-yenilik, modern-geleneksel, cedid-kadim adlandırmalarının hangisiyle ifade edilirse edilsin, iki dünya arasındaki med ve cezri de derinden hissetmiştir. Batılılaşma macerası bağlamında, bazen eskiden yana tavır belirlerken, bazen de yeninin içinden konuşmuştur. Bir intikal devrinin adamı olarak, Harâbât'ta "reklamcı", Şiir ve İnşâ'da "sabotajcı" değildir. Hemen her zaman, birlikte anıldıkları Şinasi ve Namık Kemâl gibi, batılılaşma sürecini anlamada, diğer Tanzimat aydınları ölçeğinde devrinin meselelerine bakmaya çalışmıştır: "Batılılaşmanın yalnız kanun şekilciliğinde kalmayarak, fikre ve öze nüfuz etmesi istekleri bu suretle uyanmıştır. Bu alanda birinci derecede rol oynayanlar Şinasi'den sonra Ziya Paşa ve Namık Kemal'dir."[4]

Kötümserlik, şikâyetçi tavır, ironik eda, yetersizlik, Ziya Paşa'nın eserlerindeki konuları belirleyen unsurlardır. Ziya Paşa'ya göre, kâinattaki her varlığın kabiliyetleri ve bir şeyleri yapabilme gücü zaten belirlenmiştir. Varlıklardan hiç biri, belirlenmiş çizgileri aşamaz ve kaderini yaşar. Kâinatın sırları karşısında aklın yetersizliği **(agnostisizm)**, insanın kaderini aşamaması **(fatalizm)** hali, Ziya Paşa'nın şiirlerinde yoğunlukla işlenen meselelerdendir. Bu hususta, Ziya Paşa'nın bulunduğu durumu anlatmak için şu değerlendirmeye dikkat etmek gerekir: "Ondokuzuncu yüzyılda, Türk edebî çevrelerinde, Avrupa'da çok iyi bilinen bir entelektüel tip, gittikçe artan bir şekilde ortaya çıkmaya başladı. Bu tip, mütevazı toplumsal kökenli, orta halli bir servete sahip, fakat sınırsız hırsları olan bir *edebiyatçı* tipi idi. Bu kişilerin beraberlerinde getirdikleri entelektüel iklimi tasvir etmek güçtür; fakat, esas olarak, "beklenti düzeyinde bir artış"a tekabül eder. Manza-

[3] Ahmet Hamdi Tanpınar, XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, YKY, İst. 2006, s. 285.
[4] Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken Yay., İst. 2001, s. 41.

radaki değişme, bazıları daha az tanınan fakat sonuçta sosyal açıdan daha etkili olan geleneksel olarak hükumet memurları gibi memuriyetlerde bulunan ve görüşleri Yeni Osmanlılara iletilmiş olan küçük Türk şâirleri arasında gözlenebilir."[5]

Ziya Paşa, dini kuralların dışına çıkmadığı için, metafizik kaygıları da bu sınırları aşamamıştır. Çizginin dışına çıkamadığı için de, divan şairi Nabî'nin **"hakîmâne"** tavrını sürdüren bir münevver durumunda kalmıştır. **Zafernâme,** batılı tarzda yazılmış ve Sadrazam Ali Paşa'nın Girid olayları çerçevesindeki başarısızlıklarını, Âlî Paşa'nın sevdiği dalkavuklara anlattırarak, adadaki olaylar karşısındaki pasif tavrı tenkid etmiştir. Üç ciltlik Harâbât Antolojisi ve özellikle antolojinin "manzum mukaddimesi", geliştirilmesi mümkün olan mülâhaza ve yaklaşımla edebiyat tarihimizi değerlendirir. Bununla beraber, söz konusu değerlendirme ve hükümleri, edebiyat tarihçiliğimizin ilk örneklerinden birini teşkil eden girişim vasfıyla karşılamak gerekir. Tanzimat devrine gelinceye kadar vücut bulan şiir yapısını üç merhalede tasnif eder. Bu tasnif kısaca şu şekildedir: Birincisi; "Kudemâ" yani "Eskiler": Bu bölüm, başlangıçtan Bâkî'ye kadar olan devreyi içine alır. İkincisi; "Evâsıt" yani "Ortadakiler": Bu bölüm, Bâkî'den sonraki devreden başlayarak Nâbî'ye kadar olan süreci anlatır. Üçüncüsü ise; "Evâhir" yani "Sonrakiler": Bu bölüm, Nâbî'den İzzet Molla'ya kadar olan devreyi tasvir eder. Ziya Paşa'nın, edebiyat tarihçiliği girişimini gerçekleştirirken, hemen her zaman Paşa için ifade edilen "eskicilik" tarafından ziyade, eserden müessire doğru bir gidişle hükümler ortaya koyduğu görülür.

Devlet adamı, kanun yapıcı ve valilik görevi gibi resmi ve formel işlerin yanında, şairlik, yazarlık, mütercimlik gibi ferdî ve sanatkârâne işlerle de uğraşmaktadır: "Ziyâ Paşa'nın devletle ilgili düşünceleri, Kemâl'inkilere çok benzer; fakat onun yazılarını Kemâl'inkilerden ayıran üç yön vardır. İlki, Ziyâ, Saray'ı çok yakından bilen ve bu yüzden zihni 'hükümdarın işlevi' fikri ile meşgul olan bir kişiydi. Bu yaklaşımın özel görünüşü, Ziyâ'nın bu işlevin çöküşünü incelemesi idi; ona göre, imparatorluğun çöküşünün sebebi ile bu işlevin çöküşü arasında bir paralellik vardı. İkinci olarak, Ziyâ, çok çeşitli bakımlardan Kemâl'den daha ileride bir kültürel gelenekçi idi. Bu durum, onun "Fransız gelenekleri"nin benimsenmesi karşısındaki hiddetinin ve Osmanlı kültürünün ruhunun kaybolması konusundaki korkusunun sebebini açıklar. Nihayet o, hürriyetle yeni bürokratların tasfiyesi ile ilgilendiği kadar ilgilenmemekteydi."[6] Yeni tanıştığı medeniyet karşısında şaşkın-

[5] Şerif Mardin, Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu, İletişim Yay., İst. 2006, s. 141.
[6] Şerif Mardin, Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu, İletişim Yay., İst. 2006, s. 377.

lığını ortaya koyarken, divan şiiri ya da genel bir ifade ile, eskiye ilişkin olan hemen her konuda da Namık Kemâl ve eskicilerle karşı karşıya gelmiştir.

Paşa'nın, Namık Kemâl'le çıkardıkları Hürriyet Gazetesi'nde yayınladığı "Şiir ve İnşâ" makalesinde, yazı dili ile şiir dili ya da şiirin ne olduğuna dair görüşler ileri sürer. Şiir hakkında ileri sürdüğü fikirlerin özünde, Osmanlı şiirinin tabii olmadığı düşüncesi yer alır. Makalenin başından itibaren, muhtelif görüşler ortaya atarak tartışan Ziya Paşa, şiirin "tabiiliği" üzerinden tenkid ve değerlendirmelerini sıralar. Diğer dünya milletlerinin şiir ve yazılarının, bu hususta her zaman dengeli olduklarından söz eden Paşa, bizim "tabii" şiir ve yazımızın nerede bulunabileceğine dair kesin hükümler dikkatlere sunar: "Vah bize... yazık bize... Bu hâle göre bizim millette tabiî hâl üzere ne şiir ve ne de inşâ yok mu demek olur. Hayır bizim tabiî olan şiir ve inşâmız taşra ahâlileri ile İstanbul ahâlisinin avâmı beyninde hâlâ durmaktadır. Bizim şiirimiz hani şâirlerin nâ-mevzûn diye beğenmedikleri avâm şarkıları ve taşralarda ve çöğür şâirleri arasında deyiş ve üçleme ve kayabaşı tabir olunan nazımlardır."[7]

Ziya Paşa'nın, "Şiir ve İnşâ" makalesinde ortaya koyduğu "yenilikçi" tavrın temelinde, dadısının okuduğu, hatta şiir "idâdına dâhil edilemese de" yazmaya gayret ettiği parçaların varlığı yatar. Harâbât Antolojisi'nin "manzûm mukaddimesi"nde ortaya koyduğu düşünceler bir bütün olarak ele alınıp okunduğunda, daha önce söylediklerine muhalefet bağlamında göz önüne alınıp yorumlanabilecek noktalar olmakla birlikte, Osmanlı şiirini bir antoloji mahareti ile ayağa kaldırmak, onu diriltmek ve devam ettirmek gibi bir düşüncesinin olmadığı da görülebilir. Harâbât Mukaddimesi'nde, Osmanlı şiir ve şairlerini değerlendirirken, bugünkü anlamda bir tenkide başvurduğunu ifade etmek gerekir. Türk, Arap ve İran şairlerinden seçmiş olduğu metinler, elbette her antoloji sahibinin tercihleri gibi, Ziya Paşa'nın da şahsî tercihlerini fark ettirir. Bu tercihler gerçekleştirilirken eserle zaman birlikte neticeye tesir ederler. Bu bakımdan, seçilen metinlerin ne ölçüde mükemmel olduğu, Osmanlı şiirini yansıtıp yansıtmadığı münakaşa edilebilir olsa da, antoloji kavramının çağrıştırdığı anlamlar, her durumda şahsî bir yaklaşımın varlığını haber verir.

Diğer taraftan Ziya Paşa, manzûm mukaddimede, Osmanlı şiirini kayıtsız şartsız methiyelerle nazar-ı dikkate almaz. Takdir ve tenkidlerini meydana koyarken, bir münekkidin ayrılmaması lâzım gelen ölçüler çerçevesinde hareket eder. Bu iddialar, Harâbât Mukaddimesi'nden alınan ve

---

[7] Ziya Paşa, "Şiir ve İnşâ", Hürriyet Gazetesi, N. 11, Eylül 1868, s. 7.

aşağıda verilen mısralarda takip edilebilir. Ziya Paşa, Osmanlı şiirini ayağa kaldırmak için uğraşmışsa eğer, Paşa'nın en büyük rakibi Namık Kemâl de, Fransız romantizminin kurbanıdır, demek yanlış olmaz: "Eski edebiyattan kurtulmak için yaptığı gayrete rağmen şiir anlayışında yine oraya bağlı kalmıştır. Fakat toplumsal fikirlerini yaymak için vasıta diye kullandığı yeni edebî şekillerde Kemâl, Avrupa'nın çağdaş edebî akımının, romantizmin tesiri altındaydı. Yalnız eserlerinin konularını, yazış tarzını değil, bu yeni çığırı açış şeklini de Fransız romantiklerine borçluydu."[8]

Oldum nice hamseden güher-çîn

Gördüm nice defter ü devâvîn

Ettim şuarâ-yı Rûm'u tahkîk

Âsâr u zamanlarıyla tatbîk

Gördüm olmuş halef selef hep

İran şuarâsına halef hep

.....

Fa'lün fa'l olmadan nümâyan

Parmak ile idi bizde evzân

Kelâma yüklediği hikmet ve kudsiyetten dolayı, asırlarca, hürmette kusur etmeyen Şark –istisnalar dışında- kelâmı hemen her zaman manzum olana lâyık görmüştür. Bu bakış açısına Kur'ân'ın ahenk ve güzelliği de ilâve edilince, manzum söyleme ve yazma mecburiyeti değişmez bir kıstas haline gelir.

Şark; gündelik hayatında şiirin, ahenk ve estetiğine sığınmış, sevgilisinin yürüyüşünden, atının dörtnala koşuşuna kadar zevk veren her şeyi şiire benzeterek hayatına mal etmiştir.

Sarf ve nahiv kitaplarını, lügatleri, hikmet ihtiva eden eserleri hemen tamamen manzum halde ortaya koyan Şark, şiirin, ferdî ve içtimaî hayatta çerçevelediği manidâr havanın hududunun genişliğini de gözler önüne sermiştir. Bundan dolayı, bizim medeniyetimiz, bir şiir medeniyetidir. Ziya Paşa da, bu çalkantılı devirde, batıdan gelen her şeyin kabulünden ziyade, ilim ve tekniğe "evet" derken, kültürel olanlara mesafeli durulması gerektiğini ifade etmiştir.

---

[8] Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken Yay., İst. 2001, s. 99.

KAYNAKÇA

ELIOT, T.S., Edebiyat Üzerine Düşünceler, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2007

MARDİN, Şerif, Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu, İletişim Yay., İst. 2006

ÜLKEN, Hilmi Ziya, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken Yay., İst. 2001

TANPINAR, Ahmet Hamdi, XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, YKY, İst. 2006

Ziya Paşa, "Şiir ve İnşâ", Hürriyet Gazetesi, N. 11, Eylül 1868